Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Gördüs Kazası Vakıfları According to the Registration Books Foundations of Gordus District in the XVI. Century

Dr. Kadir ADAMAZ
(ORCID: 0000-0003-4976-0003)
Celal Bayar Üniversitesi - Manisa

Öz: Saruhanoğulları Beyliği ile Türk egemenliğine giren Gördüs, XVI. yüzyılda Saruhan Sancağının kazaları arasında görülmektedir. Bir kimsenin sahip olduğu menkul veya gayrimenkulü insan veya hayvanların ihtiyaçları için bağışlaması ile ortaya çıkan vakıflar, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklarda geniş bir yayılma alanı bulduğu gibi, XVI. yüzyılda Gördüs kazasında da gelişme imkânı bulmuştur. Osmanlı toplumunun eğitimden sağlığa, barınmadan beslenmeye, ibadetten temizliğe kadar birçok alanda ihtiyacını karşılayan vakıfların, aynı zamanda devletin bu tür hizmetler için bütçeden para ayırmasının önüne geçtiği için devlet hazinesinin de dolaylı olarak güçlü kalmasına yardımcı olduğu görülmektedir. Vakıfların bir bölgede Türk ve İslam kültürünü yerleştirmedeki etkisi göz önüne alınırsa Gördüs ve çevresinin Türkleşip İslamlaşmasında da burada kurulan vakıfların olumlu katkısı göz ardı edilemez. Bu çalışmada Gördüs kazasının şehir merkezi ve kırsal bölgesine dağılmış olan vakıflar, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ile Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde bulunan vakıf tahrir defterlerinden tespit edilerek sahip oldukları özellikleriyle birlikte ele alınmıştır. Çalışma sonucunda kazada 4 cami, 12 mescit, 5 tekke ve zaviye, 2 hamam, 1 mektep yanında çeşitli para vakıfları ve masrafları vakıflarca karşılanan çeşme ve köprü gibi yapılar bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmada bunlar sırasıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: XVI. Yüzyıl, Osmanlı, Vakıf, Evkaf Defteri, Gördüs Kazası

Abstract: Having entered under the Turkish domination with Saruhanoğulları Beylic, Gördüs was regarded as among the counties of Saruhan Sanjak in the XVI. century. The foundations, which emerged with the donations of the properties or real estate owned by some individuals for the needs of people or animals, spreaded considerably in the lands of the Ottoman Empire as well as making progress within the Gördüs district in the XVI. century. Covering the needs of the Ottoman society in many fields from education to health, sheltering to nutrition, from worship to cleanliness facilities, these foundations also seem to have supplied the state treasury indirectly to keep its power due to the fact that they lighted burden of the state's allocating funds from the budget for such services. Considering the effect of foundations on placing Turkish and Islamic culture in a region, the positive contribution of the foundations established here in Turkification and Islamization of Gördüs and its surroundings cannot be ignored accordingly. In this study, we investigated the foundations spread-wide in the central and rural areas of the Gördüs district besides the features they had by identifying the cadastral record books of Presidential Ottoman Archives and the foundations of the General Directorate of Land Registry Cadastre in the Kuyud-ı Kadime Archives. As a result of study that there were 4 mosques, 12 masjids, 5 Islamic monasteries and lodges, 2 Turkish baths, 1 school as well as various monetary foundations, and structures such as fountains and bridges funded by the foundations. In the study these were discussed respectively.

Keywords: XVI. Century, Ottoman, Foundation, Foundations Book, Gördüs District

Giriş

Gördüs ve çevresi eski çağlardan beri, çeşitli medeniyetlere mensup insanların yaşadığı bir yer olmuştur.¹ Saruhanoğulları Beyliği ile Türk egemenliğine giren bölge, ardından bu beyliğe son veren Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine alınmıştır.² Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA) ile Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde (TK.KKA.) yer alan Tahrir Defterleri (TD) incelendiğinde, Gördüs'ün XVI. yüzyılda Saruhan Sancağının bir kazası olduğu görülür.³ İç Batı Anadolu'da yer alan Gördüs, günümüzde Manisa ilinin bir ilçesi ve Gördes adıyla varlığını sürdürmektedir.

Gördüs ve çevresi Saruhanoğulları Beyliği döneminden itibaren Türk-İslam kültürüne ait eserlerle donatılmış, böylece bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasına katkı sağlanmıştır. Nitekim arşiv vesikaları incelendiğinde bölgedeki en eski vakıf eserlerin Saruhanoğulları Beyliği dönemine ait olduğu ve Osmanlı Devleti döneminde de bunların devam ettiği tespit edilmektedir.⁴

Çalışmada Gördüs ve çevresinde yer alan vakıfların XVI. yüzyıldaki durumları vakıf tahrir defterlerindeki kayıtlardan hareketle ortaya konulmuştur. Bu dönemde kazada yer alan cami, mescit, tekke, zaviye, hamam, mektep, kervansaray, köprü ve çeşme gibi vakıf kuruluşları başlıklar altında bölgedeki özelliklerine göre ele alınmıştır. XVI. yüzyılın ilk yarısında Gördüs kazasının vakıfları hakkında kapsamlı bilgilere, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde 398 numara ile kayıtlı tahrir defterinden ulaşabilmektedir. Defterin tarihi mevcut olmamakla birlikte, en geç berat tarihleri 1527-28 olduğundan defterin bu tarihten sonra düzenlendiği ve Saruhan Sancağının 1531 tahriri ile aynı zamanda yapıldığı düşünülmektedir.⁵ Yüzyılın ikinci yarısında bölgede yer alan vakıflar hakkında bilgiler de Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde bulunan 544 numaralı ve 1575 tarihli vakıf tahrir defterinden tespit edilebilmektedir.

Gördüs kazasının yer aldığı Saruhan Sancağı'nda bulunan vakıflarla ilgili olarak bazı çalışmaların olduğu görülmektedir. Bunlardan biri İbrahim Gökçen tarafından hazırlanmıştır.⁶ Eserde vakıflar hakkında genel bilgiler verildikten sonra, alfabetik sıraya göre Manisa'da vakıf eserlerin banileri ve eserlerine dair açıklamalar yapılmıştır. Aynı yazar tarafından yazılan ve bu eserin devamı niteliğinde başka bir kitap daha bulunmaktadır.⁷ Bu kitapta Osmanlı Devleti'nde vakıfların idaresi, XVII. yüzyıldan sonra bu müesseselerde görülen gerileme ve karışıklıkların sebepleri, XIX. yüzyılda vakıfların ıslahı için yapılan bazı çalışmalar, Manisa'daki mimari eserlerde görülen tuğla motifleri, bazı vakıf eserler ile vakıfların banileri üzerinde durulmuştur. İbrahim Gökçen'in diğer bir kitabında⁸ Manisa ve çevresinde var olmuş zaviye mensuplarının tarikatları, zaviyelerin maddi durumları ve idaresi yanında, bazı türbelerin bugün bulundukları yerler ele alınmıştır. Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen'in birlikte yazdığı Manisa ile ilgili kitapta da⁹ Manisa tarihine değinilmiş, Manisa şehir

¹ Zekeriya Yurdoğlu, *Gördes Tarihi*, Gördes Belediyesi Yayını, İzmir 1993, s. 22-26.

² Age., s.29-31.

³ COA. TD. 165, s. 204-251, COA. TD. 398, s. 177-184, TK. KKA. TD.115, s. 211 a- 243 b.TK. KKA. TD.544, s. 80 b - 84 b.

⁴ COA. TD. 398, TK. KKA. TD.544.

⁵ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu (TTK.) Yayını, Ankara 1989, s. 8.

⁶ İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 954-1060) I*, Manisa Halkevi Yayını, S. XVII, İstanbul 1946.

⁷ İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 1060, Miladi 1650 den Sonra) II*, Manisa Halkevi Yayını, S. XIX, İstanbul 1950.

⁸ İbrahim Gökçen, *Sicillere Göre XVI ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları*, Manisa Halkevi Yayını, S. XV, İstanbul 1946.

⁹ Çağatay Uluçay- İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi I*, Manisa Halkevi Yayını, S. 5, İstanbul 1939.

merkezindeki vakıflar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kitaplarda daha çok Manisa şehrindeki vakıflar üzerinde durulmuş, Gördüs kazasındaki vakıflara yer verilmemiştir. Uluçay'ın kendisi tarafından yazılan bir kitabında da Manisa ve çevresindeki vakıflar ele alınmış ancak Gördüs vakıflarına değinilmemiştir.¹⁰ Uluçay bu kitabının devamı mahiyetinde olan ikinci bir kitap daha yazmıştır. Bu ikinci kitapta Saruhanoğulları Beyliği hakkında genel bilgi verildikten sonra, Saruhanoğulları Beyleri'nin ortaya koydukları vakıflar, kuruldukları kazaların başlığı altında yazılmıştır. Gördüs'te de üç adet vakfa değinilmiştir. Bunlar; Ahi Mehmed Tekkesi, Beğce Bey Camii ve Beğce Bey Hamamı'dır.¹¹ Bu vakıflara ait bilgilere kitapta, 398 numaralı tahrir defterindeki kayıtların transkripsiyonu şeklinde yer verilmiştir. Saruhan Sancağının vakıfları üzerine yapılan bir çalışma daha mevcuttur.¹² Bu çalışmada Saruhan Sancağı'ndaki vakıfları içine alan 544 numaralı vakıf tahrir defterinin transkripsiyonu yapılmıştır. Eserde Saruhan bölgesinin tahrirleri, tarihçesi ve vakıfları hakkında kısa bilgiler ile bazı mimari eserlerin fotoğrafları verildikten sonra, 544 numaralı defter Latin harfleriyle ilk sayfadan son sayfaya kadar sırayla yazılmış, verilen indeksin ardından defterin Osmanlıca tam metni ilave edilmiştir. Bunun içinde Gördüs kazası vakıfları da bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada XVI. yüzyılın ilk yarısında Saruhan Sancağı, dolayısıyla da Gördüs kazasında yer alan vakıflara değinilmemekte ve karşılaştırma da yapılmamaktadır. Çalışmanın amacı da sadece 1575 yılını içine almaktadır. Tarafımızca hazırlanan makalede ise XVI. yüzyılın hem ilk, hem de ikinci yarısında Gördüs kazasında bulunan vakıflar karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. İlk yarıda görülen vakıfların, ikinci yarıdaki durumları irdelenmiş, bununla birlikte birinci yarıda olmayan, ancak yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı tespit edilen vakıflar üzerinde durulmuştur. Böylece XVI. yüzyılda Gördüs kazasındaki vakıf yapısı ve özellikleri bir bütün olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bunların haricinde bölgeyle ilgili yapılan araştırmalar arasında bazı lisansüstü tezler de görülmektedir. Bunlardan birinde sadece Manisa kazasındaki vakıflar ele alınırken,¹³ başka bir tez çalışmasında Manisa'nın Kula ilçesi merkezli vakıflar daha çok sanat tarihi yönüyle ele alınmış,¹⁴ bir diğerinde Konya ve Manisa çevresi yerleşmeleri, iskân özellikleri ve yerleşmelerdeki değişimler üzerinde durulmuş¹⁵ ve Gördüs'te bulunan mezar taşları başka bir tez çalışmasında kapsamlı olarak incelenmiştir.¹⁶ Ancak bu çalışmalarda XVI. yüzyıl Gördüs vakıflarına değinilmemiştir.

“Durdurmak, alıkoymak” anlamında Arapça kökenli olan vakıf kelimesi İslam ülkelerinde dini- içtimai bir kurum adı haline gelmiş¹⁷ ve vakfı kuranın belirlediği şartlar doğrultusunda kullanılmıştır.¹⁸ Osmanlı Devleti'nde birçok hizmetin vakıflar eliyle yürütüldüğü görülmektedir. Nitekim sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik, belediyeye ait olan hizmetler,

¹⁰ M. Çağatay Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H. – 1220 H.)*, Manisa Halkevi Yayını, S. 6, İstanbul 1940.

¹¹ M. Çağatay Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, Manisa Halkevi Yayını, S. XVII, İstanbul 1946, s. 69,70.

¹² M. Akif Erdoğan, Ömer Bıyık, *Defter-i Evkaf-ı Saruhan (Metin ve İnceleme)*, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara 2014.

¹³ Haneî Erkul, *TD. 544 no'lu Saruhan Evkaf Defterine Göre Manisa Vakıfları*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.

¹⁴ Serap Erçin, *Kula İlçesindeki Türk Dönemi Yapıları (Manisa)*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2008.

¹⁵ İlker Yiğit, *XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Afyonkarahisar 2018.

¹⁶ Hür Kamil Biçici, *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2004.

¹⁷ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *MEB. İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. 13, İstanbul 1986, s. 153.

¹⁸ Ali H. Berki, “Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf”, *Vakıflar Dergisi*, S. 5, Ankara 1962, s. 11.

sıbyan mekteplerinden, medreselere kadar eğitim-öğretim faaliyetleri vakıflar tarafından yürütülmüş, kamu yararının bulunduğu her hizmet için vakıf kurumuna başvurulmuştur.¹⁹ Ülkenin birçok bölgesi vakıf eserlerle donatılmıştır. Bunların bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Ancak bazıları çeşitli sebeplerle bilinçli veya bilinçsiz olarak ortadan kaldırılmıştır. Gördüs kazasında da bu vakıf eserlerin önemli bir kısmının yok olduğu tespit edilmektedir. Şehir merkezinin 1950 yılından sonra toprak kaymaları nedeniyle zorunlu olarak yerinin değiştirilerek²⁰ kaderine terk edilmesi, burada bulunan bazı vakıf eserlerin sonunu hızlandırmıştır. Eski Gördüs şehrindeki bir adet cami restore edilerek günümüze kadar gelmiştir. Ancak diğer cami, mescit, hamam gibi yapıların yıkıldığı ve harabe hale geldiği tespit edilmektedir. Çalışmada bölgede XVI. yüzyılda var olmuş vakıflara ışık tutulmaya çalışılmıştır.

I) XVI. Yüzyılda Gördüs Kazasında Vakıflar ve Mimari Eserler

1. Camiler

“Toplayan veya bir araya getiren” manasını taşıyan cami, hem ibadet hem de eğitim kurumu özelliğine sahiptir.²¹ Nitekim camiler sadece namaz kılma yeri olmayıp, Cuma namazı hutbeleri ile farklı zaman ve saatlerde çeşitli vaazlarla, özellikle çocuklara verilen kurslarla insanların çeşitli konularda bilgilendirildiği, aydınlatıldığı yerler olmuştur. Gördüs kazasında en eski cami Saruhanoğulları dönemine kadar gitmektedir. Vakıf tahrir defterlerinde XVI. yüzyılda kazada dört adet caminin varlığı tespit edilmektedir. Bunlar aşağıda verilmiştir.

1.1. Beğce Bey Camii

Gördüs şehrinde XVI. yüzyılın ilk ve ikinci yarısında görülen ve bölgedeki ilk Türk-İslam eserlerinin en eskilerinden olan Beğce Bey Camii, ismini caminin banisi olan Saruhanoğlu Beğce Bey’den almaktadır. Beğce Bey’in camiye bir de hamam vakfettiği anlaşılmaktadır.²²

Beğce Bey’in vakfettiği hamam bozulup harap olmuş, Muslihiddin adında birisi harap olan hamamın esbabıyla başka bir hamam bina etmiş ve cümle hâsıdan 1,5 akçe camii mezkûra vakfedilmiştir. Toplam yıllık hâsıl da 540 akçe tutmakta olup, hitabet, tevliyet ve muarriye her birinin yevmiyeleri yarımşar akçe olmak üzere ödenek ayrılmıştır.²³ Hicri 931 (M.1524) yılında caminin tevliyetine Yusuf adında birinin mutasarrıf olduğu görülmektedir.²⁴ Camide yevmi bir akçe ile Süleyman Fakih’ten boşalan hatiplik görevine Ömer adında birisi hicri 928 (M.1521) tarihli berat ile mutasarrıftır. Kulu namında kimse de yarım akçe ve hicri 927 (M.1520) tarihli berat ile muarriylik görevini yürütmektedir.²⁵ 1575 tarihli defterde de cami, aynı kayıtlar ile mukayyedir.²⁶

1.2. Hacı Yahşi Çelebi İbn Hacı Bayram Camii

Gördüs şehrinde Beğce Bey Camiinin aksine sadece 1575 tarihli defterde kaydını gördüğümüz ve banisinin Hacı Yahşi Çelebi İbn Hacı Bayram olduğu anlaşılan bir cami daha tespit edilmekte olup, Hacı Yahşi Çelebi İbn Hacı Bayram Vakfı içinde yer almaktadır.²⁷ Bulunduğu mahalle defterde belirtilmemiştir. Vakfa 123 bin akçe bağışlanarak %15 gelir ile

¹⁹ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK. Yayını, Ankara 1988, s. 2.

²⁰ İbrahim Çiçek, *Gördesli Mücahide Makbule ve Silah Arkadaşları*, Salihli Belediyesi Yayını, Salihli 1998, s. 14.

²¹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003, s. 157,158.

²² COA. TD. 398, s. 180, TK. KKA. TD.544, s. 82 b.

²³ COA. TD. 398, s. 180.

²⁴ COA. TD. 398, s. 184.

²⁵ COA. TD. 398, s. 182.

²⁶ TK. KKA. TD.544, s. 82 b.

²⁷ TK. KKA. TD.544, s. 80 b.

işletilmesi şart koşulmuş olup, hâsılı 18450 akçe olarak defterde mukayyedir. Bu hâsıldan camide görevli bulunan imam, hatip, müezzin, muarriif, kayyım, huffaz, sermahfil, eczahan, aşırhan, müsebbih ve tevhidhanlara yıllık 6150 akçelik bütçe ayrılmıştır. Caminin ihtiyacı olan mum, kandil yağı, hasır, tamir, mevlüdhan, çeşitli mübarek gün ve aylarda dağıtılacak yemekler yanında, cami civarındaki mektep ile bunun muallimi için de yıllık 1160 akçe ödenek bulunmaktadır. Adı geçen vakıf içinde ayrıca %15 gelir ile işletilen iki adet para vakfı da yer almaktadır. Bunlardan birinin yıllık 500 akçe hâsılı olup, caminin hasır ihtiyacı için 50, tevliyeti için de 75 akçe ayrılmıştır. Diğer para vakfının ise yıllık 300 akçelik hâsılından 30 akçesi caminin tamiri, 15 akçesi de tevliyeti için kullanılmaktadır.

1.3. Avacık Camii

Gördüs'ün Avacık mevkiinde bir cami bulunduğu, Alaeddin adında birinin hicri 928 (M.1521) tarihli berat ve yevmi bir akçe cihetle buraya mutasarrıf olduğu,²⁸ yine bu caminin hatiplik görevini yevmi bir akçe ile Hasan Fakih'in hicri 927 (M.1520) tarihli berat ile yürüttüğü tespit edilmektedir.²⁹

1.4. Hamid Köyü Camii

Seydi Ali b. Mehmed Vakfı içinde Hamid köyünde bir cami olduğu anlaşılmaktadır. Seydi Ali b. Mehmed'in Hamid köyündeki cami için 5000 akçe bağışladığı, bunun murabahasından elde edilen hâsılının da 750 akçe tuttuğu görülmektedir. Bu paranın da caminin hitabeti, müezzini ve kayyımı yanında, tevliyet için harcandığı anlaşılmaktadır.³⁰ Günümüzde Gördes'te Hamid adında köy bulunmamakla birlikte, Akhisar ilçesine bağlı Hamitköy adını taşıyan bir köy mevcuttur.

2. Mescitler

“Secde edilen yer” anlamına gelen ve bir mekân ismi olan mescit,³¹ camiden biraz daha küçük olan yapıdır. Yukarıda zikrettiğimiz camilerdeki dini ve eğitime dair özelliklerin mescitler için de geçerli olduğu söylenebilir. XVI. yüzyılda kazanın muhtelif yerleşim birimlerine yayılmış olduğunu tespit ettiğimiz mescitlerin bu dönemdeki toplam sayısı vakıf tahrir defterlerine göre on iki adettir. Bu mescitlerin bazılarının banisi ve bulundukları yerler defterlerde belirtilmiştir. Mescitlerin bazıları da yüzyılın ikinci yarısında görüldüğünden, bunların 1531'den sonraki dönemde yapıldığı akla gelmektedir.

2.1. Taş Mahallesi Mescidi (Hacı Bayram Mescidi)

Gördüs şehrinde, Taş Mahalle'de bulunan ve banisinin Hacı Bayram olduğu anlaşılan bir mescit mevcut olup, Hacı Bayram Mescidi Vakfı içinde yer almaktadır. Vakfa Hacı Bayram tarafından 10 bin akçe bağışlanmış, ancak hayırseverler tarafından da bu miktara ek olarak 8 bin akçe nakit para ilave edilmiştir. Vakfın toplamda 18 bin akçeyi bulan nakit parası %10 getiri ile işletilmiş ve bunun karşılığında da 1800 akçe yıllık hâsıl elde edilmiştir. Bu hâsıldan Sinan Fakih adında birisi, iki akçe yevmiye alarak mescidin imamlığını yürütmektedir. Sinan Fakih'in ayrıca bir akçe yevmiye ile de Beğce Bey Camii'nin hatipliğini yürüttüğü tespit edilmektedir. Berat tarihi hicri 927 tarihli olup, miladi 1520 senesine tekabül etmektedir. Bunun haricinde mevcut hâsıldan tevliyet için bir akçe yevmiye ayrılmış, mescidin müezzini

²⁸ COA. TD. 398, s. 177.

²⁹ COA. TD. 398, s. 179.

³⁰ TK. KKA. TD.544, s. 82 a.

³¹ Kazıcı, *age.*, 158.

ise yıllık 400 akçe hisse almıştır. Mescidin hasır, mum gibi ihtiyaçlarının giderilmesi için de yıllık 320 akçe ayrılmıştır.³²

1575 yılında Hacı Bayram Mescidi Vakfının gelirlerinin sekiz adet para vakfının ilavesiyle 8500 akçe artarak 26500 akçeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde de tevliyet için bir akçe yevmiye, mescidin müezzini için yıllık 400 akçe hisse, rakabe (bakım, onarım),³³ hasır ve mum ihtiyaçlarının giderilmesi için de yıllık 320 akçe hisse miktarı aynı görünmektedir.³⁴ Ayrıca mescidin imamına günlük bir cüz Kuran-ı Kerim okuması şartıyla Hacı Yahşi Çelebi İbn-i Hacı Bayram Vakfı'ndan yıllık 180 akçe verildiği tespit edilmektedir.³⁵

2.2. Hacı Mustafa Mescidi

Hacı Mustafa adında birisi tarafından³⁶ Gördüs şehrinde yaptırılan mescit, yüzyılın ilk ve ikinci yarısında Hacı Mustafa evkafı içinde görünmekte olup, hayır sahipleri tarafından işletilip elde edilen gelir ile vakfın ihtiyaçlarının giderilmesi karşılığında 6 bin akçe nakit para bağışlanmış, ayrıca vakfa Hacı Mustafa tarafından bir asiyab ile hamam vakfedilmiştir. Vakfın yıllık hâsılı da 1810 akçe olup bunun 720 akçesi mescidin imamına ayrılırken, müezzini yanında mütevellî ve nazır için de 360'ar akçelik hisse yıllık olarak verilmiştir.³⁷

2.3. Furyaz Mahallesi Mescidi

Vakıf tahrir defterlerine göre XVI. yüzyılda Gördüs şehrinin Furyaz Mahallesi'nde Hacı Mehmet adında birisi tarafından yaptırıldığını tespit ettiğimiz bir mescit yer almaktadır. Vakfın gelirlerinin bir hayırsever tarafından bağışlanmış 3500 akçe ile yıllık hâsılı 500 akçe olan ve Reçep köyünde bulunan iki bab asiyabdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Vakfın evlatlık bir vakıf olduğu da görülmektedir. Nitekim vakfın banisi Hacı Mehmet önce kendini, sonrasında da evlatlarını kayd-ı hayat şartı ile vakfa bir akçe yevmiye ile mütevellî atanmasını şart koşmuştur. Vakıftan mescidin imamı için yıllık 340, müezzini için ise 150 akçelik bütçe ayrıldığı görülmektedir.³⁸ Yüzyılın ikinci yarısında vakfın, varlığını devam ettirmekle birlikte, bünyesine yıllık hâsılları 2655 akçe olan ve %10 gelir ile işletildiği anlaşılan para vakıflarının ilave edildiği ve toplamda bunlarının sayısının yediye ulaştığı anlaşılmaktadır. Yüzyılın ilk yarısında faal olan asiyabların ise ikinci yarıda harap hale geldiği, elde edilen gelirlerden imam, müezzin ciheti yanında, mescidin aydınlatılmasında kullanılan mum ihtiyacının giderilmesi ve çeşitli kişilerin ruhlarına Kuran-ı Kerim okunması için bütçe ayrıldığı da tespit edilmektedir.³⁹

2.4. Bazar Mahallesi Mescidi

Yüzyılın ilk yarısında Gördüs şehrinde Bazar adında bir mahalle veya mescit yoktur. Mahalle de, mescit de 1575 tarihli defterlerde görülmektedir.⁴⁰ Dolayısıyla mahallenin ve mescidin 1530'dan sonraki bir dönemde kurulduğunu söyleyebiliriz. Gördüs şehrinin Bazar Mahallesi'nde, Hacı Yahşi Çelebi İbn Hacı Bayram Vakfı içinde yer alan ve banisinin Hacı Yahşi Çelebi İbn Hacı Bayram olduğu anlaşılan bir mescit 1575 tarihli defterde

³² COA. TD. 398, s. 179,180.

³³ Halit Çalış, "Rakabe", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s.47,48.

³⁴ TK. KKA. TD.544, s. 81 b.

³⁵ TK. KKA. TD.544, s. 80 b.

³⁶ COA. TD. 398, s. 180.

³⁷ COA. TD. 398, s. 180, TK. KKA. TD.544, s. 82 b.

³⁸ COA. TD. 398, s. 181.

³⁹ TK. KKA. TD.544, s. 81 b.

⁴⁰ TK. KKA. TD.115, s. 211 b, TK. KKA. TD.544, s. 80 b.

mukayyedir.⁴¹ Vakfın giderlerine bakıldığında yıllık olarak mescidin imamına 540, müezzine 350, kayyımına 50 akçe cihet ayrılırken hasır, mum ve tamir ihtiyaçları için ise 70 akçelik bütçe oluşturulduğu, ayrıca günlük bir cüz Kuran-ı Kerim okuması şartıyla mescidin imamına yıllık 180 akçe verildiği görülmektedir.⁴² Gördüs şehrinin toprak kayması nedeniyle yerinin değiştirildiği 1950'lerde, şehirde aynı isimle varlığını sürdüren bir mescidin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴³ Bu mescit Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından aslına uygun olarak restore edilerek tekrar hizmet verir hale getirilmiştir (Bakınız Resim: 8-9).

2.5. Çinkırağlı Mahallesi Mescidi

Gördüs şehrinde bulunan mescitlerden biri de Çinkırağlı Mahallesi'ndedir. 1575 tarihinde varlığını tespit ettiğimiz mescit için, Mehmed Çelebi ibn-i Hacı Yahşi Çelebi Vakfından bütçe ayrıldığı görülmektedir.⁴⁴ Yıllık hâsılı 1080 akçe olan 12 bin akçe nakit paranın murabahasından mescidin imamına günlük 3, müezzine 1, mütevellisine 1 akçe yevmiye, kayyımına da yılda 100 akçe verilirken, mescidin aydınlatılmasında kullanılacak mum ihtiyacı için de 30 akçe ayrılmıştır.

Adı geçen vakıftan Gördüs şehrinde ikamet eden fakirlerin avarız vergisi için de ayrıca 10 bin akçe ayrılmıştır. Bunun %10 gelir ile işletilerek üçte ikisinin Gördüs şehrindeki fakirlerin avarız vergileri, üçte birinin de müteveli için kullanılması şart olunmuştur.

2.6. Fenarizade Mescidi

Banisinin isminin Fenari olduğu anlaşılan ve Gördüs şehrinde olmakla birlikte, yer aldığı mahalle defterlerde belirtilmeyen ve Fenarizade adını taşıyan bir mescit bulunduğu görülmektedir. Vakfa hicri 929 (M.1522) tarihli berat ile Süleyman Fakih adında birinin bir akçe yevmiye ile nazır olduğu görülmekte ancak bunun haricinde gelir ve giderler hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁴⁵ Mescit 1575 yılında da aynı isimle varlığını sürdürmektedir. Vakfın 8300 akçelik nakdinden 1245 akçe gelir elde edilmektedir. Bu para da Kur'an-ı Kerim okutulması yanında, mescidin mum, hasır ihtiyaçları ve müteveli cihetleri için harcanmaktadır. Vakfın ayrıca 548 akçelik hâsılı bulunan başka para vakıfları ve su kuyusu bulunmaktadır.⁴⁶

2.7. Uğuldak Köyü Mescidi

Gördüs kazasının Uğuldak köyünde banisinin Mehmed b. Köse Bayezid olduğu anlaşılan bir mescid defterlerden tespit edilmektedir.⁴⁷ Mescidin banisi, mescidin ihtiyaçları için Davud Dede isimli değirmenin hâsılının yarısını ve ayrıca 2 bin akçe vakfetmiştir. Bunun haricinde Baki b. Ali isimli biri de mescide 1000 akçe nakit para vakfetmiş olup, mescidin banisi Mehmet, kaydı hayat şartıyla kendisinin, sonrasında da evlatlarının müteveli olmasını şart koşturmuştur. Vakfın elindeki nakit paranın işletilmesinden 600 akçe ve değirmen gelirinden 400 akçe olmak üzere toplamda yıllık 1000 akçe hâsılı olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde Gördüs'te Uğulduruk adında köy bulunmakla birlikte bunun Uğuldak köyü ile bağlantısı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

⁴¹ TK. KKA. TD.544, s. 80 b.

⁴² TK. KKA. TD.544, s. 80 b.

⁴³ S. Sami İlker- Hüseyin Tuncay - Halil Aker, *Bir Zamanlar Gördes*, Tunahan Matbaacılık & Gazetecilik, Manisa 1999, s. 24.

⁴⁴ TK. KKA. TD.544, s. 81 a.

⁴⁵ COA. TD. 398, s. 177.

⁴⁶ TK. KKA. TD.544, s. 81 b.

⁴⁷ COA. TD. 398, s. 181, TK. KKA. TD.544, s. 82 b.

2.8. Depecik Köyü Mescidi

Arşiv vesikalarından Gördüs kazasında bulunan Depecik isimli köyde bir mescit bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu mescide Mustafa Fakih b. Sinan Fakih tarafından hâsılı 100 akçe olan bir bağ vakfedildiği, kardeşlerinden Veli'yi müteveli, Emrullah'ı da nazır olarak tayin ettiği, vakfiyesinin de hicri 926 (M.1521) tarihli olduğu görülmektedir.⁴⁸ Günümüzde Gördes'te Tepe köy isimli köye rastlanmaktadır.

2.9. Umurhanlı Köyü Mescidi

Gördüs'ün Umurhanlı köyünde bulunan mescit için Hacı Yahşi Çelebi b. Hacı Bayram Vakfından bütçe ayrıldığı ve masraflarının bu vakıftan karşılandığı anlaşılmaktadır.⁴⁹ Vakıftan mescidin imametine senede bir kez Kur'an-ı Kerim'in hatmi şartıyla yıllık 400 akçe, te'zin (ezan okuma) ve kayyımlik hizmeti için yıllık 150 akçe ve mescidin tamiri, hasır, mum ve bir yerde çerağ yanması ihtiyacı için de yıllık 50 akçe ayrılmıştır. Mezkûr köyün adı ile günümüzde Gördes'te bir köy bulunmamaktadır.

2.10. Kuşlu Köyü Mescidi

Gördüs kazasının Kuşlu köyünde banisinin Hacı Yahşi Çelebi b. Hacı Bayram olduğu anlaşılan bir mescit bulunmaktadır. Hacı Yahşi Çelebi b. Hacı Bayram Vakfından Kuşlu köyündeki mescit içinde ödenek ayrıldığı tespit edilmektedir. Vakıftan mescidin imametine hatim etme şartıyla 350 akçe, te'zin ve kayyımlik hizmeti için 100 akçe, mum, hasır ve tamir masrafları için 50 akçe yıllık bütçe ayrılmıştır. Ayrıca tevliyet, hitabet, nezaret, katib, müezzin cihetleri için de 8240 akçe ayrıldığı görülmektedir.⁵⁰ Gördes sınırları dâhilinde günümüzde Kuşluk adını taşıyan köy bulunmakla birlikte bunun Kuşlu köyü ile bağlantısı bilinmemektedir.

2.11. Bayad Köyü Mescidi

Hakkında fazla malumat bulunmayan mescit hakkında vakıf tahrir defterlerinden, Bayad köyünde bir mescit bulunduğu, aynı köyde bulunan ve Bayad Hatun Çiftliği olarak isimlendirilen çiftliğin de bu mescit imamlarına meşrut olduğu, halen de Hızır Fakih'in berat-ı padişahî ile mutasarrıf bulunduğu tespit edilmektedir.⁵¹ Mezkûr köy bugün de Bayat adı ile varlığını sürdürmektedir.

2.12. Pir Mehmed Çelebi Mescidi

Mescit hakkında defterlerde kapsamlı bilgi bulunmamakla birlikte, Hacı Yahşi Çelebi İbn-i Hacı Bayram Vakfı kayıtlarında Pir Mehmed Çelebi Mescidi adı geçmektedir. Vakıftan bu mescidin imamına günlük bir cüz Kur'an-ı Kerim okuması karşılığı olarak yıllık 180 akçe bütçe ayrıldığı anlaşılmaktadır.⁵² Vakıftan ayrıca Gördüs şehrinde bulunan Hacı Bayram Mescidi ile Bazar Mescidi imamı yanında, Gördüs şehrinde yaşayan efdal ve aslah birine Kur'an-ı Kerim tilaveti için 180 akçe verilmesi, Pir Mehmed Mescidi'nin de Gördüs şehrinde bulunabileceğini akla getirmektedir.

3. Tekke ve Zaviyeler

Tekke ve zaviyeler, Osmanlı Devleti'nde oldukça yaygın olarak görülen vakıf kuruluşları içinde yer almakta, genellikle yol boylarında veya çeşitli yerleşim birimlerinde, defterlerdeki

⁴⁸ COA. TD. 398, s. 183, TK. KKA. TD.544, s. 83 b.

⁴⁹ TK. KKA. TD.544, s. 80 b.

⁵⁰ TK. KKA. TD.544, s. 81 a.

⁵¹ TK. KKA. TD.544, s. 82 a.

⁵² TK. KKA. TD.544, s. 80 b.

ifadeyle “ayende ve revendeye” yani “gelip geçenlere” konaklama ve yemek hizmeti sunan binalar olarak tanımlanmaktadır.⁵³ Zaviye, tekkelerden biraz daha ufak olup, “Küçük oda” anlamına gelen yapılardır.⁵⁴ Bu yapıların etrafında zamanla yeni köyler oluşmuştur.⁵⁵ Dervişler boş ve tenha yerlerde zaviyelerini kurmuş, aynı zamanda Türk-İslam kültürünü bulundukları bölgeye yaymış, bazı elverişsiz alanları tarıma ve üretime açarak yeni yerleşimler oluşturmuşlardır.⁵⁶ Cami ve mescitlerde olduğu gibi aynı zamanda birer yaygın eğitim kurumu olan tekke ve zaviyeleri Gördüs kazasında da görmektediriz. Bölgede XVI. yüzyılda iki adet tekke ve üç adet de zaviyenin varlığı defterlerden tespit edilmektedir. Kaza dâhilindeki bu yapıların da Saruhanogulları Beyliği dönemine kadar uzandığı yine arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

3.1. Ahi Mehmed Tekkesi

Vakıf tahrir defterlerinden Gördüs'te Ahi Mehmed Tekkesinin varlığı tespit edilmektedir. Tekkeye Beğce Bey tarafından Bayad köyündeki bir çiftliğin gelir olması amacıyla vakfedildiği anlaşılmaktadır. Ancak tekkenin zaman içinde “ayendelerinin” son bulduğu, harap hale geldiği, çiftliğin yarısının bağ haline getirildiği, mezraiyyet üzere hicri 921 (M.1515) ve 927 (M.1520) yılı tarihli berat ile Mevlana Muhyiddin ve karındaşı Edhem'in mutasarrıf oldukları tespit edilmektedir. Vakfın yurt ve duhan resim vergilerinden 1100 akçelik geliri de bulunmaktadır.⁵⁷ 1575 tarihli defterde önceki defterdeki bilgiler aynen verilmiş, “... deyu mukayyed der defteri atik...” ifadesiyle tamamlanmıştır.⁵⁸

3.2. Musa Derviş Tekkesi

Kaza-i Mermerecik'de Musa Derviş bir tekke bina etmiş ve bu tekkeye hâsılı 500 akçe olan bir bağ ile bir bahçe vakfetmiş, kaydı hayat şartıyla meşihatın elinde olmasını şart koşmuş olup, hicri 928 (M.1521) tarihli berat ile de kendisi mutasarrıftır. Zikir olan bağ ve bahçenin mahsulünün “ayende ve revende” için harcanmasını da istemiştir.⁵⁹

3.3. Balıklı Köyü Zaviyesi

Balıklı köyünde bir zaviye olduğu ve geçmişten beri Şeyh Hasan adında birinin soyundan gelenlerin tasarrufunda bulunduğu, bunların zaviyede “ayende ve revendeye” hizmet ettiği görülmektedir. Mevlana Nasuh Fakih hicri 928 (M.1521) tarihli berat ile zaviyede mutasarrıftır. 674 akçe hâsılı olan zaviyede, 10 bennak, 9 mücerred, 1 çift, 1 nîm-çift, 1 imam ve 5 ehl-i berattan mürekkep 27 neferin de kayıtlı olduğu defterden tespit edilmektedir.⁶⁰ 1575 tarihli defterde de kaydı görülen zaviyenin, hicri 977 (M.1569) tarihli berat ile Bayram Fakih'in mutasarrıflığında olduğu ve 16 bennak, 13 mücerred ve 1 ehl-i berattan oluşan 30 nefer yanında 674 akçelik hâsıla sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Hâsıl 398 numaralı defterde belirtilmemekle birlikte, 544 numaralı defterde ani'l-galle ve hububat ve resm-i bennak ve resm-i mücerred ve resm-i zemin ve gayruhu olarak mukayyedir.⁶¹ Köy günümüzde Balıklı adıyla Gördes'e bağlı olarak varlığını sürdürmektedir.

⁵³ A. Yaşar Ocak – Suraiya Faroqhi, “Zaviye”, *İA*, C. 13, İstanbul 1997, s. 468.

⁵⁴ Mehmet Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, MEB. Yayını, İstanbul 1993, s.648.

⁵⁵ A. Yaşar Ocak – Suraiya Faroqhi, *agm.*, s. 472.

⁵⁶ Ö. Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara 1942, s. 283-285.

⁵⁷ COA. TD. 398, s. 184.

⁵⁸ TK. KKA. TD.544, s. 83 a.

⁵⁹ COA. TD. 398, s. 183.

⁶⁰ COA. TD. 398, s. 183.

⁶¹ TK. KKA. TD.544, s. 83 a.

3.4. Bayramlı Baba Zaviyesi

Gördüs şehrinde bulunduğu defterden anlaşılan Bayramlı Baba zaviyesine yevmi 1 akçe cihetle Musa Derviş'in hicri 931 (M.1524) tarihli padişah beratı ile mutasarrıf olduğu görülmektedir.⁶² Zaviyenin yüzyılın ikinci yarısında da varlığını sürdürdüğü, 1575 tarihli defterden anlaşılmaktadır.⁶³ Defterlerde zaviye hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.

3.5. Numan Seydi Zaviyesi

Gördüs kazasının Evciler köyünde bulunan ve isminin Numan Seydi olduğu tespit edilen bir zaviye mevcuttur. Zaviyeye, mezkûr köyde "Hatun" adında bir mezra vakfedilmiş olup, Numan Seydi'nin oğlu Ali Seydi bu mezraya padişah beratı ile mutasarrıf iken, mezranın mensuh olarak timara verildiği, sonrasında tekrar vakıf haline getirildiği anlaşılmaktadır. Mezranın 1530 yılında, hicri 927 (M.1520) tarihli berat-ı padişahî ile Derviş Kemal ve Muin Seydi'nin tasarrufunda olduğu görülmektedir. Bu tarihte ensabdan 16 nefer, bunların yanında reayadan da 21'i bennak, 6'sı mücerred, 1'i çift, 1'i de ehl-i berat olmak üzere toplam 29 nefer defterde kayıtlıdır.⁶⁴ 1575 tarihli defterde de zaviye ile ilgili bilgiler aynen verilmiş olup "...deyu defter-i atik..." şeklinde bağlanmıştır. İlave olarak yevmi bir akçe ile şeyh olmak üzere Eyne Hoca adında birinin, hicri 975 (M.1567) tarihli berat-ı hümayun ile zaviyenin mutasarrıfı olduğu kaydedilmiştir. Bu tarihte defterde ensabdan 21 nefer, reaya olarak da 47'si bennak, 48'i de mücerred olmak üzere toplam 95 nefer kayıtlı görülmektedir.⁶⁵ Hatun mezarından elde edilen zaviyeye ait hâsılın iki dönemde de 600 akçe olduğu görülmektedir. Hâsıl detayına bakıldığında, mezkûr mezrada özellikle hububat ve bostan üretimi yapıldığı, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶ Evciler köyü aynı isimle bugün de varlığını sürdürmektedir.

4. Hamamlar

Eskiçağ dönemlerinden beri varlığı bilinen ve Türk şehirlerinde de yaygınlık kazanan,⁶⁷ Arapça "hamme" kökünden türetilmiş hamam,⁶⁸ Osmanlı şehirlerinin de vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Gördüs kazasında da bu yapıların Saruhanoğulları dönemine kadar uzandığı arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda Gördüs'ün kırsal bölgesinde görülmemekle birlikte, şehir merkezinde iki adet hamam tespit edilmektedir.

4.1. Beğce Bey Hamamı

Saruhanoğlu Beğce Bey tarafından Gördüs'te yaptırılan camiye yine Beğce Bey tarafından Gördüs şehrinde bulunan bir hamam vakfedilmiştir. Bu hamam zaman içinde harap hale gelmiş, Muslihiddin nam kimesne harap olan hamamın esbabıyla yeni bir hamam bina etmiş ve cümle hâsıldan 1,5 akçe camii mezkûra vakfedilip ehl-i vezaife teslim olunmuştur. Hamamın yıllık hâsılı 540 akçe olup, hitabet, tevliyet ve muarrife yevmiyesi yarım akçe ödenek ayrılmıştır. Yüzyılın ilk yarısında defterde tespit ettiğimiz bu özellikler 1575 tarihli defterde de mukayyedir.⁶⁹

⁶² COA. TD. 398, s. 177.

⁶³ TK. KKA. TD.544, s. 82 a.

⁶⁴ COA. TD. 398, s. 178.

⁶⁵ TK. KKA. TD.544, s. 83 b – 84 b.

⁶⁶ COA. TD. 398, s. 179, TK. KKA. TD.544, s. 84 b.

⁶⁷ Semavi Eyice, "Hamam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 15, İstanbul 1997, s. 402.

⁶⁸ Kazıcı, *age.*, s. 226.

⁶⁹ COA. TD. 398, s. 180, TK. KKA. TD.544, s. 82 b.

4.2. Hacı Mustafa Hamamı

Vakıf tahrir defterlerinde Hacı Mustafa Mescidi evkafının gelirleri arasında bağışlanan 6 bin akçe nakit para yanında, Hacı Mustafa tarafından bir asiyab ve bir hamamın vakfedildiği görülmektedir. Bu hamamın Gördüs nehsinde bulunduğu ve hamamın dörtte birinin mezkûr Hacı Mustafa'nın mülkü olduğu ve bunu vakfettiği anlaşılmaktadır. Nakit para, asiyab ve hamamın yıllık hâsılı 1810 akçedir.⁷⁰ Bu hâsıldan da müteveli, nazır ve müezzine bir akçe yevmiye ayrılırken, imama iki akçelik yevmiye verildiği tespit edilmektedir.

5. Mektep

Mektepler çocuklara okuma yazma yanında, temel dini bilgilerin öğretildiği yerler olup,⁷¹ vakfiyelerde “Darü't-talim, Darü'l-ilm” gibi farklı isimler aldığı,⁷² Osmanlı Devleti döneminde ise halkın daha çok “Mahalle Mektebi” ya da “Sıbyan Mektebi” adını kullandığı tespit edilmektedir.⁷³

Kazada varlığını tespit ettiğimiz tek mektep, Gördüs şehrinde bulunmaktadır. Mektebin Hacı Yahşi Çelebi Camii yakınında olduğu defterdeki kayıttan anlaşılmaktadır. Hacı Yahşi Çelebi ibn-i Hacı Bayram Vakfı'ndan mektebin muallimi için yıllık 540, hasrı için de 10 akçelik bütçe ayrılmıştır.⁷⁴

Kaza genelinde sadece bir adet mektebin bulunması doğal olarak bölgede eğitim ve öğretim faaliyetlerinin zayıf olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte yaygın eğitim kurumu olarak cami, mescit, tekke ve zaviyelerin de eğitim ve öğretim boyutu dikkate alındığında, bu faaliyetlerin mektep dışında da devam ettiğini belirtmek gerekir. Nitekim zikredilen kurumlarda da okuma yazma, temel dini bilgiler verilmiştir. Elif-ba olarak isimlendirilen Arap alfabesinin ve temel dini bilgilerin, günümüzde de cami ve mescit gibi kurumlarda özellikle yaz aylarında düzenlenen kurslarda öğretiminin yapıldığı bilinmektedir.

6. Kervansaray

Farsça kökenli olan kervan kelimesi, Farsçada “Karban”, batı dillerinde ise “Karavan” olarak kullanılmakta olup, genellikle 35-40 kilometre aralıklarla, gelip geçen kervanların konaklama ihtiyaçları için yapılmış vakıf kuruluşlarına da kervansaray ismi verilmiştir.⁷⁵

Vakıf tahrir defterlerinden Gördüs kazasında bir kervansarayın varlığı tespit edilmekle birlikte, bunun şehirde değil de Salur köyünde inşa edildiği ve hicri 928 (M.1521) tarihli berat ile kervansarayın ihtiyaçlarının giderilmesi hizmeti karşılığında Yusuf Fakih adında birine bir akçe yevmiye ile mutasarrıflık verildiği tespit edilmektedir.⁷⁶

7. Köprü ve Çeşmeler

Farsça kökenli “Çeşm” kelimesinden geldiği ve “Göz” anlamını taşıyan çeşme,⁷⁷ en çok rastlanan hayırlar arasında olmuştur.⁷⁸ XVI. yüzyılda Gördüs kazasındaki köprü ve çeşmelerin

⁷⁰ COA. TD. 398, s. 180, TK. KKA. TD.544, s. 82 b.

⁷¹ Necdet Sevinç, *Osmanlılar'da Sosyal Yapı*, C. 1, Kutsun Yayınevi, İstanbul 1978, s. 94, 95,

⁷² Cahit Baltacı, “Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim”, *Türkler*, C. 11, Ankara 2002, s. 446.

⁷³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000– M.S. 2008*, 13. Baskı, Pegem Akademi Yayını, Ankara 2008, s. 88.

⁷⁴ TK. KKA. TD.544, s. 80 b.

⁷⁵ Kazıcı, *age.*, s. 205, 206.

⁷⁶ COA. TD. 398, s. 182.

⁷⁷ Semavi Eyice, “Çeşme”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 277.

⁷⁸ Osmanlı Devleti'nde çeşme için ayrıca bkz. H. Örcün Barışta, “Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri”, *Türkler*, C. 12, Ankara 2002, s. 242-246, Nuran Kara Pilahvarian, “Osmanlı Çeşme Mimarisi”, *Türkler*, C. 12, Ankara 2002, s. 247-251.

en azından bir kısmı hakkında vakıf tahrir defterlerinden bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bununla birlikte kazada müstakil vakıfları bulunmayan köprü ve çeşmeler hakkında defterlerde tafsilatlı bilgi olmayıp, bölgede kurulmuş olan diğer vakıflardan bunlar için ayrılan bütçelere bakarak varlıkları tespit edilebilmektedir.

XVI. yüzyılda Gördüs'te Hacı Yahşi Vakfı içinde 3 bin akçe nakit paranın murabahasından elde edilen gelir ile köprü bakımının yapılması istenmektedir.⁷⁹

Gördüs kazasında Avacık'ta bulunan bir köprünün tamir ve bakımı için Eynebey isimli kimse 2 akçe yevmiye ve hicri 929 (M.1522) tarihli padişah beratı ile mutasarrıf olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁰

Bir diğer yapı grubu olan çeşmeler için de vakıflardan bütçeler ayrılmıştır. Gördüs'te Hacı Bayram Mescidi Vakfından, ismi ve bulunduğu yer zikredilmemekle birlikte, vakfın Gördüs şehrinde olması hasebiyle burada olduğunu düşündüğümüz bir çeşmenin varlığı tespit edilmekte, tamir işlerinde kullanılması için de 1000 akçe nakit paranın vakfedildiği anlaşılmaktadır.⁸¹

Ayrıca Fenarizade Mescidi Vakfı içinde yıllık hâsılı 478 akçe olan, 3190 akçe nakit ile kurulan para vakfının varlığı ve zikir olan hâsıdan çeşme tamiri için ödenek ayrıldığı görülmektedir.⁸² Yine adı geçen vakfın Gördüs şehrinde olması, çeşmenin de şehir merkezinde bulunduğunu akla getirmektedir.

Çeşmeler yanında su ihtiyacının karşılanmasında kullanılan kuyular için de para vakıflarının kurulduğu anlaşılmaktadır. Yine Fenarizade Mescidi Vakfı içinde "Kavak" adını taşıyan bir kuyunun ihtiyacı durumunda kullanılmak üzere 200 akçe nakit para bağışlandığı, bunun hâsılının da 20 akçe olduğu defterden tespit edilmektedir.⁸³

8. Para Vakıfları

Tahrir defterlerinden Osmanlı Devleti'nde yaygın olduğu anlaşılan para vakıflarında, İslam'ın yasaklamasına karşın faiz uygulaması bulunması tartışmalara sebep olmuştur. Bununla birlikte toplumda ihtiyaç duyulan birçok hizmetin yürütülmesinde, birçok ihtiyacın karşılanmasındaki katkıları dolayısıyla varlığına izin verilmiş ve yaygın bir şekilde uygulama alanı bulmuştur.⁸⁴ Gördüs kazası da para vakıflarının bulunduğu bir bölge olmuştur. Bu vakıflar ile birçok maaş ve iş için maddi kaynak sağlandığı anlaşılmaktadır.⁸⁵ XVI. yüzyılda

⁷⁹ TK. KKA. TD.544, s. 81 a.

⁸⁰ COA. TD. 398, s. 182.

⁸¹ TK. KKA. TD.544, s. 81 b.

⁸² TK. KKA. TD.544, s. 81 b.

⁸³ TK. KKA. TD.544, s. 81 b.

⁸⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 7. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 231, Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK. Yayını, Ankara 2003, s. 45, Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 11. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 54.

⁸⁵ Para vakıfları için ayrıca bkz. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", *VD*, IX (1971), s. 39-56, Murat Çizakça, "Cash Waqfs of Bursa" *JESHO*, XXXVIII(Ağustos 1995) 3, s.313-353, Hamdi Döndüren, "İslam'da Para Vakfı ve Finansman Olarak Kullanma Yöntemleri", *Altınoluk*, (Temmuz 1990-Mayıs 1991), s. 53-63, Mehmet Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *AÜİFD.*, (1985), s. 207-220, Osman Eskicioğlu, "İmam Birgivi'nin Para Vakıfları Hakkındaki Bazı Görüşleri", (22-23 Kasım 1991, *İmam Birgivi Sempozyumuna Sunulan Tebliğ*, Mehmet Şeker (haz.) İmam Birgivi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994) içinde, s. 78-82. Tahsin Özcan, "İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risalesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.4, İstanbul 2000, Kâşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.7-8, Çorum 2005, H. Hüsnü Koyunoğlu, "Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması", *Din Bilimleri Akademik Araştırma*

Gördüs kazasındaki para vakıflarının genel olarak diğer vakıfların içinde yer bularak, bazı vakıf kurumlarının ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla oluşturulduğu anlaşılmaktadır. İşletilmek üzere bağışlanan nakit paraların faiz oranları genellikle %10 ile %15 arasında değişmekle birlikte bu oranın %20'ye kadar çıktığı da görülmektedir. Nakit paraların işletilmesinden elde edilen gelirlerin cami, mescit, çeşme, köprü gibi yapıların yanında, Kuran-ı Kerim tilaveti ve diğer bazı toplum yararına hizmetler için kullanıldığı da defterlerden tespit edilmektedir.

8.1. Furyaz Mahallesi Mescidi Vakfı Para Vakıfları

XVI. yüzyılın ilk yarısında Furyaz Mahallesi Mescidi Vakfı içinde hâsılı 350 akçe olan bir adet para vakfı bulunduğu görülmektedir.⁸⁶ Yüzyılın ikinci yarısında ise buna yenilerinin ilave dildiği anlaşılmaktadır. 1575 tarihli defterde Furyaz Mahallesi Mescidi Vakfı içinde yedi adet para vakfı tespit edilmektedir. Burada nakit paraların %10 murabaha ile bağışlandığı anlaşılmaktadır.⁸⁷ Bu para vakıflarından üçü sahibü'l-hayrat olarak defterde mukayyed iken, diğer dört vakfin banilerinin isimleri defterde zikredilmektedir.

Sahibü'l-hayratlardan biri 9700 akçe bağışlamıştır ki hâsılı 970 akçe olup, imam ciheti için kullanılması şart koşulmuştur. Sahibü'l-hayratlardan ikincisi 235 akçe hâsılı olan 2350 akçe bağışlamış ve bu paranın müezzin ciheti için kullanılmasını istemiştir. Üçüncü sahibü'l-hayratın da mescidin mum ihtiyacının giderilmesinde kullanılmak üzere yıllık hâsılı 100 akçe olan, 1000 akçe nakit para bağışlamıştır.

Defterde isimleri verilen hayırseverlerden biri Selver Hatun olup, günde bir cüz Kuran-ı Kerim tilaveti şartıyla 4000 akçe, diğeri yılda iki kez hatim tilaveti karşılığında kullanılmak üzere Paşa Hatun tarafından 1500 akçe nakit paranın bağışlandığı anlaşılmaktadır. Üçüncü bir hayırsever olan Kurd b. Hızır tarafından iki adet para vakfı kurulmuştur. Bunlardan biri günde bir cüz Kuran-ı Kerim tilaveti için 4000 akçe, diğeri günde bir cüz tilaveti için 4000 akçe nakit paradan oluşmaktadır.

Furyaz Mahallesi Mescidi Vakfı içindeki yedi adet para vakfında bağışlanan nakit para toplamda 26550 akçe olup, bunun %10 murabahasından elde edilen hâsıl da 2655 akçeyi bulmaktadır.

8.2. Hacı Bayram Mescidi Vakfı Para Vakıfları

Gördüs şehrindeki Taş Mahallede bulunan Hacı Bayram Mescidi Vakfına, mescidin ihtiyaçları için Hacı Bayram tarafından 10 bin akçe yanında, sahibü'l-hayrat tarafından da 8 bin akçe nakit paranın bağışlandığı anlaşılmaktadır.⁸⁸

Yüzyılın ikinci yarısında vakfin para vakıflarıyla ekonomik olarak güçlendiği görülmektedir. Hacı Bayram'ın eşi Paşa Hatun tarafından da hâsılı 200 akçe olan nakit para, iki günde bir cüz tilavet olunması karşılığında,

Salih b. Ahmed tarafından hatm-i Kelamullah tilavet olunması karşılığında, hâsılı 100 akçe olan 1000 akçe,

Zeyneddin b. Hamza yılda bir hatim-i Kelamullah için 1000 akçe,

Dergisi, (www.dinbilimleri.com), C. 8, S.1, 2008, Hamza Keleş, "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma -Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği-", *Gazi Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, Ankara 2001.

⁸⁶ COA. TD. 398, s. 181.

⁸⁷ TK. KKA. TD. 544, s. 81 b.

⁸⁸ COA. TD. 398, s. 179,180, TK. KKA. TD.544, s. 81 b.

Yılda bir kez hatim karşılığı Bayram tarafından 400 akçe,

Hacı Bayram tarafından çeşme tamiri için 1000 akçe,

Gülruh Hatun tarafından hâsılının 150 akçesi müezzine, 50 akçesi mütevelliyeye verilmek şartıyla 1000 akçe,

Sahibü'l-hayrat tarafından da mescidin imamına her ay 150 akçe verilmek ve yukarıda zikredilen 10 bin ve 8 bin akçeye ilhak olunmak koşuluyla 3100 akçe bağışlandığı görülmektedir.

Dokuz adet hayırsever tarafından verilen nakit paranın toplamı 27500 akçe olup, bunun hâsılı da 2750 akçeyi bulmaktadır.⁸⁹

8.3. Fenarizade Mescidi Vakfı Para Vakıfları

Yüzyılın ilk yarısında vakfa hicri 929 (M.1522) tarihli berat ile Süleyman Fakih'in bir akçe yevmiye ile nazır olduğu görülmekle birlikte, bunun haricinde gelir ve giderler hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁹⁰ 1575 yılında Fenarizade Mescidi Vakfının ekonomik olarak geliştiği ve vakıf içinde ilk olarak sahibü'l-hayrat tarafından 8300 akçe bağışlandığı, bunun murabahasından elde edilen hâsılın ise 1245 akçe olduğu görülmektedir. Elde edilen bu hâsılın da mescidin hasır ve aydınlatma ihtiyacı yanında mütevellî ve yapılacak hatim için kullanılması şart koşulmuştur.

İkinci olarak da yine sahibü'l-hayrat tarafından 3190 akçe bağışlanmış, bunun hâsılı olan 478 akçenin de çeşme tamiri ve mütevellî için kullanılması istenmiştir.

Burada dikkat çeken nokta bu iki para vakfında faiz oranının diğerlerinden farklı olarak %15 olarak uygulanmasıdır. Verilen rakamlardan bu anlaşılmaktadır.

Üçüncü olarak Hacı Nasuh b. Aziz tarafından 200 akçe bağışlanmış, bu paranın hâsılı 80 akçenin hasır otlarının bulunduğu sulak alanların iyileştirilmesi için kullanılması şart koşulmuştur.

Dördüncü olarak da "Kavak" adında kuyunun bakımı için yıllık 20 akçe hâsılı olan 200 akçelik para vakfı bulunmaktadır.⁹¹

8.4. Hacı Yahşi Camii Vakfı Para Vakıfları

Yüzyılın ilk yarısında bulunmayan, 1575 tarihli defterde görülen ve Gördüs nefsinde olan Hacı Yahşi Camii Vakfına icare-i mal için 123 bin akçe bağışlamıştır. Bunun %15 ile murabahasından yıllık 18450 akçe hâsıl elde edildiği anlaşılmaktadır. Bu hâsıldan mürtezika için 6150 akçe ayrılırken, aydınlatma, hasır, dağıtılacak olan yemek, tamirat yanında cami yakınındaki mektebin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere de 1160 akçelik bütçe oluşturulmuştur.

Vakıf içinde bir sahibü'l-hayrat tarafından %15 faiz ile işletilmek ve caminin hasır ve tevliyetinde kullanılmak üzere verilmiş olan 500 akçelik bir para vakfı yer almaktadır.

Vakfın içinde ilave olarak 45 akçelik hâsılı bulunan ve 30 akçesi caminin tamiri, 15 akçesi de tevliyet için ayrılan başka bir hayırsever tarafından bağışlanan 300 akçelik para vakfı görülmektedir.⁹²

⁸⁹ TK. KKA. TD.544, s. 81 b.

⁹⁰ COA. TD. 398, s. 177.

⁹¹ TK. KKA. TD.544, s. 81 b.

⁹² TK. KKA. TD.544, s. 80 b.

8.5. Seydi Ali b. Mehmed Vakfı

Gördüs kazasındaki para vakıflarından biri Seydi Ali b. Mehmed tarafından kurulmuştur. Seydi Ali b. Mehmed Hamid köyünde bulunan caminin müezzin, kayyım, hitabet ve tevliyet ihtiyaçlarında kullanılmak üzere 5 bin akçe bağışlamıştır. Bu nakit paranın %15 getiri ile işletilmesinden de yıllık 750 akçelik hâsıl elde edildiği anlaşılmaktadır.⁹³

8.6. Hacı Mustafa Mescidi Vakfı Para Vakfı

Sahibü'l-hayrat tarafından Gördüs'te bulunan Hacı Mustafa Mescidi Vakfında imam, müezzin, müteveli ve nazır cihetleri için, işletilerek gelir elde edilmesi amacıyla 6 bin akçe nakit para bağışlandığı defterlerden tespit edilmektedir.⁹⁴

8.7. Uğuldak Köyü Mescidi Para Vakıfları

Gördüs kazasının Uğuldak köyünde bulunan mescidin ihtiyaçları için, mescidin banisi Mehmed b. Köse Bayezid tarafından 2 bin akçe yanında, bir değirmenin hâsılının yarısı bağışlanırken, aynı mescide, Baki b. Ali tarafından da 1000 akçe nakit para vakfedilmiştir. Kazada bulunan diğer vakıflarda nakit paranın işletilmesinde genellikle %10-15 faiz oranı uygulanırken, bu vakıfta %20 oranının uygulanması dikkat çekicidir. Nitekim toplam 3 bin akçe olan nakit paranın hâsılı defterde 600 akçe olarak mukayyedir.⁹⁵

9. Avarız Vakıfları

Avarız vakıfları, avarız vergilerini ödemekte zorluk çeken mahalle veya köylerde yaşayan halkın kullanması için kurulmuş vakıflardır.⁹⁶ Gördüs kazasında XVI. yüzyılın ikinci yarısında gördüğümüz avarız vakıflarının sayısının iki adet ile oldukça düşük seviyede olduğu tespit edilmektedir.

9.1. Hacı Yahşi Çelebi ibn Hacı Bayram Vakfı

Hacı Yahşi Çelebi ibn Hacı Bayram Vakfından Gördüs şehrinde bulunan fukaraların avarız vergileri için yıllık 800 akçe ayrılmış, ancak avarız olmadığı zamanlarda yine fukaralar için sarf olunması istenmiştir.⁹⁷

9.2. Mehmed Çelebi İbn-i Hacı Yahşi Çelebi Vakfı

Gördüs nefsinde bulunan vakıf içinde çeşitli kalemlere ayrılmış giderler bulunmakta olup, bunlar arasında Gördüs şehri fukaralarının avarız vergisi için de 10 bin akçelik nakit para ayrıldığı anlaşılmaktadır. 10 bin akçenin %10 muamele ile işletilerek elde edilen gelirin üçte birinin müteveliye, üçte ikisinin de fukaraların avarız vergileri için kullanılması istenmiştir.⁹⁸

10. Mezralar

Mezralar yakın bir köyde bulunanların ziraat faaliyeti yürüttüğü, ekin ektikleri, genellikle ahalisi dağılmış olan ziraat yeri olarak nitelenebilir.⁹⁹ Cami, mescit, hamam gibi yapıların ve vakıfların varlığını sürdürebilmesi için ihtiyaç duydukları maddi kaynağın sağlanmasında önemli yeri olan mezralar vakıf tahrir defterlerinde sıkça görülmektedir. Bu sebeple, defterlerde tespiti yapılan vakıfların önemli destek kaynaklarından olan mezralar çalışmada yer

⁹³ TK. KKA. TD.544, s. 82 a.

⁹⁴ COA. TD. 398, s. 180, TK. KKA. TD.544, s. 82 b.

⁹⁵ COA. TD. 398, s. 181, TK. KKA. TD.544, s. 82 b.

⁹⁶ Halil Sahillioğlu, "Avârız", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 109.

⁹⁷ TK. KKA. TD.544, s. 81 a.

⁹⁸ TK. KKA. TD.544, s. 81 a.

⁹⁹ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK. Yayını, Ankara 1987, s. XXIX.

almış olup, bunların isimleri, bulundukları yer ve mutasarrıfları gibi özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. XVI. yüzyılda bunların toplam sayısının beş adet olduğu tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır.

10.1. Hatun Mezrası

Gördüs'te Evciler köyünde Hatun Mezrası adında bir mezra bulunmaktadır. Mezra mezkûr köyde bulunan Numan Seydi Zaviyesine vakf olunmuş, sonrasında mensuh hale getirilerek timara verilmiş, ilerleyen dönemde de tekrar vakıf statüsünü kazanmıştır. Mezra vakıf statüsünde iken zaviyenin ihtiyaçları için mutasarrıflarca idare olunmuştur.¹⁰⁰

10.2. Gebelüce Mezrası

Kaza-i Gördüs'te yıllık 360 akçe hâsılı bulunan Gebelüce adındaki vakıf mezraya yevmi bir akçe cihetle hicri 929 (M.1522) tarihli padişah beratı ile Sasa Fakih namında birisinin mutasarrıf olduğu görülmektedir.¹⁰¹ 1575 tarihli defterde de aynı bilgi yinelenmiş, "...edermiş" şeklinde ifadeyle cümle tamamlanmıştır.¹⁰²

10.3. Milas Köyü Mezrası

Gördüs'ün Milas köyü yakınında Şeyh Hızır oğlu Şeyh Mustafa Vakfı demekle maruf olan mezra, Şeyh Mustafa tarafından kendi evladına vakfedilmiş olup, 1530'da mezburun evladından Süle Derviş hicri 927 (M.1520) tarihli berat ile mutasarrıf olarak görülmektedir.¹⁰³ 1575 tarihli defterde, defteri atikteki bilgi aynen verildikten sonra hali hazırda Sülebeğ oğlu Bahşayış oğullarından Mustafa, Veli ve Mazlum'un mezbur çiftliğe hicri 974 (M.1566) tarihli berat ile mutasarrıf oldukları kaydedilmiştir.¹⁰⁴ XVI. yüzyılın iki yarısında da hâsılı 100 akçe olarak defterde mukayyedir. 398 numaralı defterde mezra tabiri kullanılırken, 1575 tarihli defterde çiftlik tabirinin tercih edildiği de tespit edilmektedir. Günümüzde Gördes'te Milas isimli köy bulunmazken, "Malaz" adını taşıyan köye rastlanmaktadır. Bu köy ile Milas köyünün aynı köy olup-olmadığı, zaman içinde isminin değişip-değişmediği bilinmemektedir.

10.4. Üç Ağaç Mezrası

Görke köyü tevabiinde "Üç ağaç" adını taşıyan, 360 akçe hâsıllı vakıf mezra bulunduğu, Mevlana Piri Fakih'in bir akçe yevmiye ve 933 tarihli berat ile buraya mutasarrıf olduğu tespit edilmektedir.¹⁰⁵ Yüzyılın ikinci yarısında da bir akçe yevmiye ile 360 akçe hâsılı bulunan mezraya Mustafa adında birinin hicri 974 (M.1566) tarihli berat-ı hümayun ile mutasarrıf olduğu görülmektedir.¹⁰⁶ Görke isimli bir köy günümüzde Gördes'te bulunmamaktadır.

10.5. Ahi Teslim Çiftliği Mezrası

Başka bir mezranın da Gördüs'teki Bayad köyü yakınında bulunduğu ve adının da Ahi Teslim Çiftliği olduğu anlaşılmaktadır. Yüzyılın ilk yarısında bu vakıf mezrayı hicri 919 (M.1513) tarihli Sultan Selim Han'ın ferman-ı hümayunu ile İbrahim adında birinin tasarruf

¹⁰⁰ COA. TD. 398, s. 178, TK. KKA. TD.544, s. 83 b- 84 a.

¹⁰¹ COA. TD. 398, s. 179.

¹⁰² TK. KKA. TD.544, s. 82 a.

¹⁰³ COA. TD. 398, s. 181.

¹⁰⁴ COA. TD. 398, s. 181, TK. KKA. TD.544, s. 83 a.

¹⁰⁵ COA. TD. 398, s. 184.

¹⁰⁶ TK. KKA. TD.544, s. 83 b.

ettiği görülmektedir.¹⁰⁷ 1575 tarihinde bu vakıf mezraya hicri 974 (M.1566) tarihli padişah beratıyla Mehmet adında birinin mutasarrıflık yaptığı da tespit edilmektedir.¹⁰⁸

11. Çiftlikler

Osmanlı Devleti'nde "Çiftlik" kelimesi, verimine göre 60 ile 150 dönüm arasında değişen büyüklükte, ziraat yapılan araziye verilen isimdir. Ayrıca "bir çift öküzle sürülebilecek büyüklükteki toprak parçaları" şeklinde de ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Vakıflara gelir kaynağı oluşturan mezralar yanında, çiftlikler de ayrı ve önemli bir gelir kalemini oluşturmuştur. Bu çiftlikler vakıf tahrir defterlerinde genellikle isimleri, bulundukları yer, kimin tasarrufunda bulunduğu gibi bilgilerle birlikte verilmiştir. XVI. yüzyılda Gördüs kazasında bulunan ve vakıf tahrir defterlerine kaydedilmiş çiftlikler tespit edilen özellikleriyle birlikte burada ele alınmıştır. Bunların toplam sayısı yediye bulmaktadır.

11.1. Cüneyd Çiftliği

Çiftlik köyü yakınında Cüneyd Çiftliği ismini taşıyan ve 360 akçe yıllık hâsılı bulunan vakıf çiftlik bulunmakta, bu çiftliğe de hicri 934 (M.1527) tarihli berat ile Mehmet adında birinin bir akçe cihetle mutasarrıf olduğu defterden tespit edilmektedir.¹¹⁰ 1575 tarihli defterde de defter-i atikteki bilgi tekrar edilmiştir.¹¹¹

11.2. Süleyman Seydi Çiftliği

Gördüs kazasında bulunan Evciler köyü kurbünde Süleyman Seydi Çiftliği demekle bilinen çiftliğe vakf-ı evlatlık olarak Hasan b. Seydi Ahmet ile Rüstem b. Gök Ali'nin hicri 927 (M.1520) tarihli beratla mutasarrıf oldukları tespit edilmektedir.¹¹² 1575 tarihli defterde defter-i atikteki bu bilgiler verilmekte, ilave olarak hicri 975 (M.1567) tarihli berat-ı padişahî ile de evlattan Veli, Süleyman ve Hüseyin'in mutasarrıf olduğu anlaşılmaktadır.¹¹³

11.3. Bayad Hatun Çiftliği

Gördes kazasında olduğu anlaşılan ve Bayad Hatun adıyla anıldığı belirtilen bir vakıf çiftliğine rastlanmaktadır. Yıllık 50 akçe hâsılı bulunan çiftliğe hicri 928 (M.1521) tarihli berat-ı padişahîyle Hoca Fakih'in mutasarrıf olduğu görülmektedir.¹¹⁴ 1575 tarihli defterde ise çiftliğe Hızır Fakih hicri 977 (M.1569) tarihli berat ile mutasarrıftır. Çiftliğin Bayad köyü mescidinde imam olanlara meşrut olduğu da defterde mukayyedir.¹¹⁵

11.4. Şaban Fakih Çiftliği

Kaza-i Gördüs'te Uğuldak Deresinde Şaban Fakih'in vakıf olarak bir çiftlik yeri bulunmakta iken, onun vefatından sonra, üç kızı burayı tasarruf etmeye başlamışlardır. Sonrasında bir müddet timara verilse de ardından tekrar vakıf statüsüne geçmiştir. Hicri 927 (M.1520) tarihli berat ile Şaban adında birinin mutasarrıf olduğu görülmektedir.¹¹⁶ Yüzyılın ikinci yarısında da çiftlik evladiyet üzere hicri 974 (M.1566) tarihli berat ile Dudu, Hadice ve

¹⁰⁷ COA. TD. 398, s. 184.

¹⁰⁸ TK. KKA. TD.544, s. 82 a.

¹⁰⁹ Halil İnalçık, "Çiftlik", DİA, C.8, Ankara 1993, s. 313.

¹¹⁰ COA. TD. 398, s. 177.

¹¹¹ TK. KKA. TD.544, s. 82 a.

¹¹² COA. TD. 398, s. 178.

¹¹³ TK. KKA. TD.544, s. 82 a.

¹¹⁴ COA. TD. 398, s. 179.

¹¹⁵ TK. KKA. TD.544, s. 82 a.

¹¹⁶ COA. TD. 398, s. 179.

Fatıma nam hatunlar tarafından tasarruf edilmektedir.¹¹⁷ Çiftliğin yıllık hâsılı yüzyılın ilk ve ikinci yarısında 100 akçe olarak defterde mukayyedir.

11.5. Güncü Çiftliği

Amanlar isimli köyde Bahşi, Karaca ve Hasan adında kimseler Güncü Emre adındaki şeyhin oğulları olup, “Güncü Çiftliği” demekle maruf vakıf çiftliğe berat-ı padişahî ile ber-vech-i iştirak mutasarrıftırlar. Hali hazırda ise hicri 932 (M.1525) tarihli berat ve iki akçe yevmiye ile Süleyman adında birinin mutasarrıf olduğu görülmektedir.¹¹⁸ 1575 tarihli defterde de bu bilgiler verilmiş, ardından evladdan Hasan ve Ahmed Fakih’in hisseli olarak hicri 976 (M.1568) tarihli berat ile çiftliğe mutasarrıf oldukları belirtilmiştir.¹¹⁹ Çiftliğin yıllık hâsılı da her iki defterde 720 akçe olarak kayıtlıdır. Günümüzde Gördes’te Amanlar adında bir köy mevcut değildir.

11.6. Ahi Mehmed Çiftliği

Çiftlik Bayad köyünde Budak Paşa’dan oğlu Beğce Bey’den Gördüs’te Ahi Mehmed’e vakıftır. Ahi Mehmed Tekkesine vakfedilen çiftliğin, daha sonra yarısının bağ olduğu görülmektedir. Halen berat-ı şahiyile mezraiye üzere Mevlana Muhiddin ve karındaşı Edhem mutasarrıftır. Berat tarihi defter-i köhnede hicri 921 (M.1515), defter-i cedidde ise 928 (M.1521) tarihlidir. Çiftliğin hâsılı da 1100 akçedir.¹²⁰ 1575 tarihli defterde önceki defterdeki bilgiler verilmiştir.¹²¹

11.7. Karaca Çiftliği

Bir başka çiftlik Gördüs kazasının Danişmendlü köyünde Karaca Çiftliği adıyla mevcuttur. Yıllık 360 akçe hâsılı olduğu anlaşılan çiftliğin hicri 927 (M.1520) tarihli berat ile Dede adında birinin tasarrufunda olduğu görülmektedir.¹²² 1575 yılında ise çiftliğe Ahmet Fakih, İlyas, Ebubekir, Hasan ve Süleyman’ın mutasarrıf oldukları anlaşılmaktadır.¹²³ Mezkûr köy günümüzde Gördes’te bulunmamaktadır.

12. Değirmen

Vakıfların gelir kaynakları arasında değirmenler de görülmektedir. Bunlar kazada su değirmeni olarak görülmekte ve defterlerde “Asiyab” olarak zikredilmektedir. Bunlar bazen tek taşlı, bazen de birden fazla öğütme taşına sahip olup, çalışma süreleri akan suyun durumuna göre değişim göstermektedir. Vakıf kayıtları içinde iki adet değirmen kaydına rastlanmaktadır.

12.1. Davud Dede Değirmeni

Uğuldak köyünde Mehmed b. Köse Bayezid bir mescit bina etmiş, mescidin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere Davud Dede isimli değirmenin hâsılının yarısını da vakfetmiş, mütevelliliğini de kayd-ı hayat şartıyla kendisi almıştır.¹²⁴

¹¹⁷ TK. KKA. TD.544, s. 82 b.

¹¹⁸ COA. TD. 398, s. 182.

¹¹⁹ TK. KKA. TD.544, s. 83 a.

¹²⁰ COA. TD. 398, s. 184.

¹²¹ TK. KKA. TD.544, s. 83 a.

¹²² COA. TD. 398, s. 184.

¹²³ TK. KKA. TD.544, s. 83 b.

¹²⁴ COA. TD. 398, s. 181.

12.2. Kutluca Değirmeni

Gördüs kazasında Evciler köyü yakınında Kutluca Değirmeni isimli bir değirmenin bulunduğu ve vakf-ı evlatlık üzere işletildiği tespit edilmektedir. Yüzyılın ilk yarısında Hasan b. Seydi Ahmed ve Rüstem b. Gök Ali'nin hicri 927 (M.1520) tarihli beratla,¹²⁵ ikinci yarısında ise Veli, Süleyman ve Hüseyin'in hicri 975 (M.1567) tarihli berat¹²⁶ ile adı geçen değirmene ve bir çiftliğe mutasarrıf oldukları tespit edilmektedir.

Sonuç

Uzun bir yerleşim tarihine sahip olan Gördüs ve çevresi Saruhanoğulları Beyliği tarafından Türk egemenliğine alınırken, yine bu beylik döneminde Türkleşme sürecine girmiştir. Bu süreçte özellikle vâkıflar ve vakıf eserler önemli bir yer tutmuştur. Bir bölgenin ele geçirilmesi o yerin Türkleşmesi açısından yeterli olmamaktadır. Bu sürecin tamamlanması Türk nüfusunun, Türk kültürünün de bu yöreye hâkim hale getirilmesiyle gerçekleşmektedir. İşte cami, mescit, tekke ve zaviyeler, çeşme, hamam, köprü, kervansaray ve mektep gibi eserler bu sürecin tamamlanmasına ciddi oranda katkı sağlamıştır. Saruhanoğulları ile başlayan bu süreç Osmanlı Devleti döneminde de devam etmiş ve Osmanlı Devleti'ni yönetenler, başta kendileri bu sürece öncülük ederek, halkın da bu sürece katkı sağlamasına teşvik edici bir unsur olmuşlardır. Halktan birçok hayır sahibi insanlar, Osmanlı ülkesinin birçok bölgesinde olduğu gibi Saruhan Sancağının bir kazası olarak görülen Gördüs kazası ve çevresini de bu vakıf eserlerle donatmışlar ve yukarıda zikrettiğimiz sürecin Gördüs ve çevresinde de tamamlanmasına katkı sağlamışlardır. Nitekim vakıf tahrir defterleri incelendiğinde Saruhanoğulları Beyliği dönemi ve Osmanlı Devleti dönemine ait birçok eser Gördüs ve çevresine halkın ihtiyaçları doğrultusunda yerleştirilmiştir. Bunlar dini ihtiyaçların giderilmesinden eğitim-öğretim, beslenme, vergi yardımına, güvenliğin sağlanmasından ulaşım kadar birçok hizmeti bünyesinde barındırdığı gibi, insanlar arasında sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın da sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Çalışmada bu eserler tek tek ele alınmıştır. Böylece XVI. yüzyılda Gördüs ve çevresindeki vakıflara ait bilgilerin ortaya çıkarılması ve bu bağlamda Osmanlı Devleti tarihine de katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bununla birlikte vakıf eserlerin birçoğunun yok olduğu, birçoğunun da yok olmaya yüz tuttuğu tespit edilmiştir. Kaybolmaya başlayan bu eserlerin koruma altına alınması, kültürel varlığımızın da koruma altına alınması açısından önem arz etmektedir. Aşağıda ekler kısmında eski Gördüs şehrinden günümüze ulaşan mimari eserlerin kalıntılarını gösteren fotoğraflar verilmekle birlikte, bunların biri dışında (Bazar Mahallesi Mescidi) isimleri ve ait oldukları vakıflar hakkında bilgi elde edilememiştir. Bu eserlerin tamamen yok olmadan önce korunmaları ve kimlikleri hakkında çalışmaların yapılmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz.

¹²⁵ COA. TD. 398, s. 178.

¹²⁶ TK. KKA. TD.544, s. 82 a.

KAYNAKÇA

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi*, Tahrir Defterleri: No: 165, 398.
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi* Tahrir Defterleri: No:115, 544.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK. Yayını, Ankara 1988.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*, 11. Baskı, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2007.
- BALTACI, Cahit, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, *Türkler*, C. 11, Ankara 2002,s. 446-462.
- BARKAN, Ö. Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Anakara 1942, s.279-304.
- BİÇİCİ, Hür Kamil, *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2004.
- BERKİ, Ali H., “Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf” , *Vakıflar Dergisi*, S. 5, Ankara 1962, s. 9-13.
- ÇALIŞ, Halit, “Rakabe”, *DİA.* , C. 34, İstanbul 2007, s.47-48.
- ÇİÇEK, İbrahim, *Gördesli Mücahide Makbule ve Silah Arkadaşları*, Salihli Belediyesi Yayını, Salihli 1998.
- EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK. Yayını, Ankara 1989.
- ERÇİN, Serap, *Kula İlçesindeki Türk Dönemi Yapıları (Manisa)*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2008.
- ERDOĞRU, M. Akif- BIYIK, Ömer, *Defter-i Evkaf-ı Saruhan (Metin ve İnceleme)*, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara 2014.
- ERKUL, Hanefi, *TD. 544 no'lu Saruhan Evkaf Defterine Göre Manisa Vakıfları*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.
- EYİCE Semavi, “Çeşme”, *DİA.* C. 8, İstanbul 1993, s. 277-287.
- EYİCE Semavi, “Hamam”, *DİA.* , C. 15, İstanbul 1997, s. 402-430.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 11. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- GÖKÇEN, İbrahim, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 954-1060) I*, Manisa Halkevi Yayını, S. XVII, İstanbul 1946.
- GÖKÇEN, İbrahim, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar(H. 1060, Miladi 1650 den Sonra) II*, Manisa Halkevi Yayını, S. XIX, İstanbul 1950.
- GÖKÇEN, İbrahim, *Sicillere Göre XVI ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları*,

- Manisa Halkevi Yayını, S. XV, İstanbul 1946.
- İLKER, S. Sami-TUNCAY, Hüseyin- Aker, Halil, *Bir Zamanlar Gördes*, Tunahan Matbaacılık & Gazetecilik, Manisa 1999.
- İNALCIK, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK. Yayını, Ankara 1987.
- İNALCIK, Halil, “Çiftlik”, *DİA*, C.8, Ankara 1993, s.313-314.
- KAZICI Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.
- OCAK, A. Yaşar-FAROQHİ, Suraiya, “Zaviye”, *İA*, C. 13, İstanbul 1997, s.468-476.
- ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK. Yayını, Ankara 2003.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, MEB. Yayını, İstanbul 1993.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avârız”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s.108- 109.
- SEVİNÇ, Necdet, *Osmanlılar’da Sosyal Yapı*, C. 1, Kutsun Yayınevi, İstanbul 1978.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, 7. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- ULUÇAY, Çağatay - GÖKÇEN, İbrahim, *Manisa Tarihi I*, Manisa Halkevi Yayını, S. 5, İstanbul 1939.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H. – 1220 H.)*, Manisa Halkevi Yayını, S. 6, İstanbul 1940.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, Manisa Halkevi Yayını, S. XVII, İstanbul 1946.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf”, *İA*, C.13, İstanbul 1986, s. 153-172.
- YİĞİT, İlker, *XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu’da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Afyonkarahisar 2018.
- YURDOĞLU, Zekeriya, *Gördes Tarihi*, Gördes Belediyesi Yayını, İzmir 1993.

RESİM 1: Eski Gördüs Şehrinden Kalan Bir Minare¹²⁷

¹²⁷ Çalışmada verilen tüm fotoğraflar kişisel arşivimizden alınmıştır.

RESİM 2: Resim 1’de Yer Alan Minarenin Yakından Görünüşü

RESİM 3: Eski Gördüs Şehrinden Kalan Başka Bir Minare

RESİM 4: Resim 3’te Yer Alan Minarenin Uzaktan Görünüşü

RESİM 5: Eski Gördüs Şehrinden Kalan Yıkık Bir Minare

RESİM 6: Resim 5’te Yer Alan Yıkık Minarenin Yakından Görünüşü

RESİM 7: Resim 5 ve 6’da Görülen Yıkık Minarenin İçinde Merdiven Basamakları

RESİM 8: Eski Gördes Şehrinde XVI. Yüzyılda Hacı Yahşi Çelebi İbn Hacı Bayram
Tarafından Yaptırılan Bazar Mahallesi Mescidinin Günümüzdeki Durumu

RESİM 9: Bazar Mahallesi Mescidinin Restorasyon Sonrası Giriş Kapısı

RESİM 10: Eski Gördüs Şehrinden Kalan Bir Mescit

RESİM 11: Eski Gördüs Őhrinden Bir Hamamın Kalıntısı

RESİM 12: Eski Gördüs Őhrinden Bir ŐeŐme Kalıntısı

RESİM 13: Eski Gördüs Şehrinden Bir Çeşme Kalıntısı

RESİM 14: Eski Gördüs Şehrinden Bir Çeşme Kalıntısı